“JANNAT” ROMANIDA VOQELIKNING REALISTIK VA OBRAZLI IFODALANISHI

Shokirova Lola Otabek qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0009-0008-3340-4462
lshokirova283@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Nobel mukofoti laureati Abdurazzoq Gurnaning (Abdulrazak Gurnah) “Jannat” (“Paradise”, 1994) romanida voqelikning realistik va obrazli ifodalanish xususiyatlari tadqiq etiladi. Asarda XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Sharqiy Afrika ijtimoiy hayoti, mustamlakachilik siyosati, qullik, savdo-sotiq munosabatlari, millatlararo ziddiyatlar hamda inson erkinligi muammolari badiiy talqin etilgan. Shuningdek, Yusuf obrazi, jannat timsoli, tabiat tasvirlari, ramziy detallar va diniy-adabiy intertekstuallikning asar mazmunini ochishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada Fawzia Mustafa, J. U. Jacobs, Dirk Göttsche va Costanza Mondo kabi tadqiqotchilarning ilmiy qarashlariga murojaat qilinadi. Shuningdek, yozuvchining hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirish mahorati, obrazlar yaratishdagi individual yondashuvi va ramziy ifoda imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Abdurazzoq Gurna, “Jannat” romani, realizm, obrazlilik, badiiy tasvir, mustamlakachilik, Yusuf obrazi, ramz, tarixiy voqelik, postkolonial adabiyot, Sharqiy Afrika,xarakter.*

Kirish. Jahon adabiyotida inson va jamiyat munosabatlari, tarixiy o‘zgarishlar, mustamlakachilik oqibatlari hamda shaxs erkinligi masalalarini yoritishda realistik tasvir muhim badiiy-estetik vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Afrika adabiyotida tarixiy haqiqatni badiiy obrazlar orqali ifodalash, mahalliy xalqlarning ijtimoiy hayoti va mustamlakachilik davridagi murakkab munosabatlarini aks ettirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ana shunday ijodkorlardan biri Abdurazzoq Gurnadir. U 1948-yilda Zanzibar orolida tug‘ilgan, keyinchalik Angliyaga ko‘chib o‘tgan yozuvchi va adabiyotshunos olimdir. 2021-yilda adabiyot bo‘yicha Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan. Nobel mukofoti qo‘mitasi uning ijodida mustamlakachilik oqibatlari va madaniyatlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar muhim o‘rin egallashini ta’kidlagan. Yozuvchining 1994-yilda nashr etilgan “Jannat” (“Paradise”) romani uning ijodiy faoliyatidagi muhim asarlardan biridir. Roman 1994-yilgi Booker mukofoti qisqa ro‘yxatiga kiritilgan. Asarda yosh Yusufning hayoti orqali Sharqiy Afrikadagi tarixiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar badiiy ifodasini topgan. Mazkur

asarning asosiy badiiy xususiyati shundaki, muallif tarixiy voqelikni shunchaki qayta hikoya qilmaydi, balki uni qahramonlar ruhiyati, tabiat manzaralari, ramziy obrazlar va turli madaniy qarashlar orqali chuqur badiiy talqin etadi. Maqolaning maqsadi “Jannat” romanida realistik tasvir va obrazli ifoda vositalarining o‘zaro munosabatini aniqlash, ularning asar g‘oyaviy-badiiy mazmunini shakllantirishdagi ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism. “Jannat” romanida tasvirlangan voqealar XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Sharqiy Afrika hayoti bilan chambarchas bog‘liq. Bu davrda mintaqada savdo-sotiq munosabatlari, arab-savohili savdo tizimi, qullik, mahalliy hukmdorlar o‘rtasidagi ziddiyatlar va Yevropa mustamlakachiligining kuchayishi muhim tarixiy jarayonlar sifatida namoyon bo‘lgan. Muallif ushbu tarixiy jarayonlarni Yusufning hayot yo‘li orqali yoritadi. Yusuf yoshligida otasining qarzlari sababli boy savdogar Azizga garov sifatida beriladi. Natijada u o‘z oilasi va odatiy hayotidan ajralib, o‘zga ijtimoiy muhitga tushib qoladi. Bu voqea asardagi ijtimoiy tengsizlik va iqtisodiy qaramlikning muhim ko‘rinishidir. Yusufning shaxsiy taqdiri orqali yozuvchi jamiyatdagi inson erkinligi pul, qarz, mulk va ijtimoiy mavqe bilan cheklanib qolganini ko‘rsatadi. Dirk Göttsche 2023-yilda “German Colonialism in East Africa and Its Aftermath in Abdulrazak Gurnah's Novels Paradise and Afterlives” nomli ilmiy maqolasida romanni Sharqiy Afrikadagi nemis mustamlakachiligi va uning mahalliy jamiyatga ta’sirini yorituvchi muhim postkolonial asar sifatida baholaydi. Olimning tahliliga ko‘ra, roman bir vaqtning o‘zida Yusufning voyaga yetishi, savdo tizimining o‘zgarishi va mustamlakachilik sharoitidagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi[8].Bu fikr asarning realistik xususiyatini tushunishda muhimdir. Chunki Gurna tarixiy voqealarni faqat siyosiy hodisalar darajasida emas, balki oddiy insonlar hayotiga ta’siri nuqtayi nazaridan tasvirlaydi. Romanda savdo karvonlari, bozorlar, yo‘llar, turli hududlar, savdogarlar va mahalliy aholi hayoti batafsil ifodalanadi. Bunday tasvirlar o‘quvchiga o‘sha davrning ijtimoiy-iqtisodiy muhitini tasavvur qilish imkonini beradi. Shuningdek, yozuvchi mustamlakachilikni yagona zo‘ravonlik manbai sifatida ko‘rsatish bilan cheklanmaydi. Asarda Yevropa mustamlakachiligidan avval ham mavjud bo‘lgan qullik va ekspluatatsiya munosabatlari ochib beriladi. Demak, muallif tarixiy voqelikni bir tomonlama emas, murakkab va ziddiyatli jarayon sifatida tasvirlaydi.

Yusuf romanning markaziy qahramoni bo‘lib, uning taqdiri asarning asosiy g‘oyaviy yo‘nalishini belgilaydi. U dastlab sodda, hayot tajribasi kam, atrofidagi voqealarni hali to‘liq anglab yetmagan o‘smir sifatida tasvirlanadi.Qahramonning Aziz qo‘lida yashashi, savdo karvonlari bilan safarga chiqishi, turli xalqlar va madaniyatlar vakillari bilan uchrashishi uning dunyoqarashini bosqichma-bosqich o‘zgartiradi.Yusuf obrazi orqali yozuvchi

[8] Göttsche, D. “German Colonialism in East Africa and Its Aftermath in Abdulrazak Gurnah’s Novels Paradise and Afterlives and in Contemporary German Literature.” German Life and Letters, 76(2), 2023, pp. 269–284.

insonning ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanish jarayonini ko‘rsatadi. Qahramon bir tomondan o‘z hayotini mustaqil boshqarishga intilsa, ikkinchi tomondan jamiyatdagi kuch munosabatlari va iqtisodiy qaramlik sababli erkin qaror qabul qilish imkoniyatidan mahrum bo‘ladi.

Asarda Yusufning ichki kechinmalari, qo‘rquvi, hayratlanishi, muhabbati va umidlari tabiiy tasvirlangan. Aynan shu jihat qahramonni mavhum ramz emas, balki real hayotiy sharoitda yashayotgan inson sifatida namoyon etadi. Dirk Göttsche tahlilida Yusufning Azizga qaramlikdan chiqib, nemis askarlari safiga qo‘shilishi o‘z taqdirini mustaqil belgilashga urinish sifatida ham talqin qilinadi. Biroq bu tanlov to‘liq erkinlikka olib kelmaydi, aksincha, qahramonni yangi tarixiy va siyosiy kuchlar ta’siriga olib kiradi. Shunday qilib, Yusufning taqdiri orqali muallif inson erkinligi masalasini murakkab falsafiy muammo darajasiga ko‘taradi.

“Jannat” romanining nomlanishidayoq muhim ramziy ma’no mujassam. “Jannat” tushunchasi odatda go‘zallik, osoyishtalik, farovonlik, baxt va mukammal hayot makonini anglatadi. Biroq Gurna asarida ushbu tushuncha murakkab va ziddiyatli mazmun kasb etadi. Sharqiy Afrika tabiati, serhosil hududlar, go‘zal bog‘lar va boy tabiiy manzaralar tashqi tomondan jannatni eslatadi. Ammo ana shu go‘zallik ortida qullik, zo‘ravonlik, insoniy qaramlik va ijtimoiy adolatsizlik mavjud. Natijada asar nomi bilan unda tasvirlangan hayot o‘rtasida badiiy ziddiyat yuzaga keladi. Bu ziddiyat romanning asosiy ramziy qatlamlaridan birini tashkil etadi. Costanza Mondo 2023-yilda “Undermining the Concept of Paradise: Intertextuality and Storytelling in Abdulrazak Gurnah’s Paradise” nomli ilmiy maqolasida aynan jannat tushunchasining badiiy talqiniga e’tibor qaratadi. Tadqiqotchining fikricha, romandagi Milton asariga oid intertekstual ishoralar va hikoya qilish jarayoni Sharqiy Afrikani ideal jannat sifatida tasavvur qilishni shubha ostiga qo‘yadi[9]. Ushbu qarashdan kelib chiqib aytish mumkinki, Gurna jannatni faqat geografik yoki tabiiy makon sifatida emas, balki insonning orzu-umidlari, xotiralari va erkinlikka intilishi bilan bog‘liq badiiy tushuncha sifatida shakllantiradi. Romandagi tabiat tasvirlari ham shu ma’noda muhim. Tabiatning go‘zalligi va inson hayotidagi ziddiyatlarning yonma-yon kelishi asarning badiiy ta’sirchanligini oshiradi. Muallif tashqi go‘zallik orqali ichki fojiaga ishora qiladi. Bunda tabiat oddiy manzara vazifasini bajarmaydi, balki qahramonlar ruhiy holati va jamiyatdagi ijtimoiy qarama-qarshiliklarni anglashga yordam beruvchi obrazli vositaga aylanadi. Romanning obrazli qatlamini shakllantirishda diniy va adabiy manbalar bilan bog‘liqlik alohida ahamiyatga ega. Nobel mukofoti qo‘mitasining 2021-yilgi biobibliografik ma’lumotnomasida “Jannat” romani Qur’ondagi Yusuf qissasining qayta talqini sifatida

[9] Mondo, C. “Undermining the Concept of Paradise: Intertextuality and Storytelling in Abdulrazak Gurnah’s Paradise.” Miscelánea: A Journal of English and American Studies, 67, 2023, pp. 169–187.

izohlanadi. Unda Gurna Yusuf obrazini diniy manbadagi Yusuf timsoli bilan bog‘laydi, biroq an’anaviy qissaning umidbaxsh yakunini o‘zgartirib, qahramon taqdirini tarixiy va siyosiy ziddiyatlar bilan bog‘laydi. Bu jihat romanning obrazli va falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi. Yusuf ismi orqali o‘quvchi diniy xotiraga murojaat qiladi, ammo asardagi qahramonning hayoti diniy rivoyatdagi voqealarni aynan takrorlamaydi. Aksincha, u o‘z davrining ijtimoiy sharoitida shakllangan mustaqil badiiy obrazdir. Shuningdek, Nobel qo‘mitasi romanda Jozef Konradning “Zulmat qa’rida” (“Heart of Darkness”) asari bilan adabiy aloqalar mavjudligini qayd etadi. J. U. Jacobs 2009-yilda e’lon qilingan “Trading Places in Abdulrazak Gurnah’s Paradise” maqolasida Gurna romanini Konrad asariga postkolonial nuqtayi nazardan javob beruvchi badiiy matn sifatida tahlil qiladi[10]. Olimning fikricha, Gurna Afrika haqidagi mustamlakachilik nigohini o‘zgartirib, voqealarni mahalliy aholi va ularning tarixiy tajribasi nuqtayi nazaridan qayta ifodalaydi. Bu yondashuv asarning obrazli ifodasida muhim ahamiyatga ega. Chunki muallif Afrika makonini tashqi kuzatuvchi tasavvuridagi sirli va noma’lum hudud sifatida emas, balki o‘z tarixi, madaniyati, ichki ziddiyatlari va insoniy munosabatlariga ega murakkab hayotiy makon sifatida tasvirlaydi.

Asarda savdo munosabatlari nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki insonlar o‘rtasidagi kuch va qaramlik munosabatlarini belgilovchi omil sifatida tasvirlanadi. Aziz obrazi ushbu munosabatlarning murakkabligini ifodalaydi. U boy savdogar, jamiyatda muayyan mavqega ega shaxs bo‘lish bilan birga, Yusufning iqtisodiy qaramligiga sabab bo‘lgan tizimning vakilidir. Yozuvchi Aziz obrazini mutlaq yovuz yoki mutlaq ijobiy qahramon sifatida yaratmaydi. Uning xarakteri orqali savdo tizimidagi ijtimoiy tengsizlik va insoniy munosabatlarning iqtisodiy manfaatlarga bo‘ysunishi ko‘rsatiladi. Fawzia Mustafa 2015-yilda “Swahili Histories and Texts in Abdulrazak Gurnah’s Paradise” nomli ilmiy maqolasida romanning tarixiy va madaniy qatlamlarini tahlil qiladi[11]. Tadqiqotchi asarda XIX asr savohili tarixiy matnlari, Sharqiy Afrika savdo karvonlari, qullik va fil suyagi savdosi bilan bog‘liq tarixiy manbalarning badiiy qayta ishlanishiga e’tibor qaratadi. Bu fikr roman realizmining muhim xususiyatini ochib beradi: Gurna badiiy voqelikni tarixiy manbalar, madaniy xotira va xalq hayotiga oid ma’lumotlar bilan boyitadi. Dirk Göttsche ham romanda arab-savohili savdo tizimi bilan Yevropa mustamlakachiligi o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni alohida ta’kidlaydi. Uning tahliliga ko‘ra, asarda mahalliy savdo tizimidagi ekspluatatsiya ham, Yevropa imperiyasining zo‘ravon siyosati ham tanqidiy tasvirlanadi. Demak, yozuvchi tarixiy voqelikni soddalashtirmaydi. U turli ijtimoiy guruhlarning manfaatlari, ziddiyatlari va o‘zaro munosabatlarini ko‘rsatish orqali realistik tasvirning ko‘p qirrali xususiyatini namoyon etadi.

[10] Jacobs, J. U. “Trading Places in Abdulrazak Gurnah’s Paradise.” English Studies in Africa, 52(2), 2009, pp. 77–88.
[11] Mustafa, F. “Swahili Histories and Texts in Abdulrazak Gurnah’s Paradise.” English Studies in Africa, 58(1), 2015, pp. 14–29.

“Jannat” romanining badiiy muvaffaqiyati realistik tasvir va obrazli ifodaning bir-birini to‘ldirishida namoyon bo‘ladi. Realistik tasvir orqali muallif tarixiy davr, ijtimoiy munosabatlar, savdo tizimi, mustamlakachilik va insonlar turmushini yoritadi. Obrazli ifoda esa ushbu voqealarning ichki mohiyatini, qahramonlar ruhiyati va asarning falsafiy mazmunini ochishga xizmat qiladi. Ushbu ikki badiiy qatlam quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Tarixiy realizm: Sharqiy Afrikaning mustamlakachilik davridagi ijtimoiy-siyosiy hayoti tasvirlanadi.

2. Psixologik realizm: Yusufning qo‘rquvi, umidlari, muhabbati va ichki o‘zgarishlari tabiiy ifodalanadi.

3. Ramziy ifoda: “Jannat” tushunchasi tashqi go‘zallik va ichki adolatsizlik o‘rtasidagi ziddiyatni anglatadi.

4. Tarixiy-madaniy obrazlilik: Diniy rivoyatlar, xalq og‘zaki ijodi va adabiy manbalarga ishoralar orqali asarning mazmuniy doirasi kengayadi.

5. Postkolonial tasvir: Afrika xalqlarining tarixiy tajribasi va mustamlakachilikka munosabati mahalliy qahramonlar nigohi orqali yoritiladi. Shu jihatdan, Gurna ijodida realistik tasvir faqat tarixiy voqealarni qayd etish vositasi emas, balki inson taqdiri va jamiyatdagi adolatsizlikni badiiy anglash usulidir. Obrazli ifoda esa ana shu voqelikning ma’naviy va falsafiy qatlamlarini ochib beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Abdurazzoq Gurnaning “Jannat” romani tarixiy voqelik va badiiy obrazlar uyg‘unligi asosida yaratilgan muhim asarlardan biridir. Unda Sharqiy Afrikaning XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi ijtimoiy hayoti, qullik, savdo munosabatlari, mustamlakachilik siyosati va inson erkinligi masalalari realistik tasvirlangan. Yusuf obrazi orqali yozuvchi ijtimoiy qaramlik sharoitida shakllanayotgan inson ruhiyatini, uning mustaqillikka intilishini va hayotiy tanlovlarini yoritadi. Qahramon taqdiri tarixiy jarayonlarning oddiy inson hayotiga ko‘rsatadigan ta’sirini ochib beradi. Romanning “Jannat” deb nomlanishi esa chuqur ramziy mazmunga ega. Tabiatning go‘zalligi, tashqi farovonlik va inson hayotidagi zo‘ravonlik hamda adolatsizlik o‘rtasidagi ziddiyat asarning asosiy badiiy-estetik xususiyatlaridan birini tashkil etadi. Fawzia Mustafa, J. U. Jacobs, Dirk Göttsche va Costanza Mondo tadqiqotlari romanni tarixiy, postkolonial, intertekstual va ramziy jihatdan o‘rganish uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Umuman olganda, “Jannat” romanida voqelikning realistik va obrazli ifodalanishi bir-biridan ajralmagan holda namoyon bo‘ladi. Realistik tasvir tarixiy haqiqatni ochib bersa, obrazli ifoda uning insoniy, ruhiy va falsafiy mohiyatini chuqurlashtiradi. Shu sababli roman nafaqat Sharqiy Afrika tarixining badiiy talqini, balki inson erkinligi, adolat va orzu qilingan hayot haqidagi umuminsoniy mulohaza sifatida ham ahamiyatlidir. Mazkur ikki badiiy tamoyilning uyg‘unligi roman mazmunining

chuqurlashishiga, qahramonlar ruhiyatining kengroq ochilishiga va kitobxonning estetik tafakkuri rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gurnah, A. Paradise. London: Hamish Hamilton, 1994.
2. Jacobs, J. U. “Trading Places in Abdulrazak Gurnah’s Paradise.” English Studies in Africa, 52(2), 2009, pp. 77–88.
3. Mustafa, F. “Swahili Histories and Texts in Abdulrazak Gurnah’s Paradise.” English Studies in Africa, 58(1), 2015, pp. 14–29.
4. Göttsche, D. “German Colonialism in East Africa and Its Aftermath in Abdulrazak Gurnah’s Novels Paradise and Afterlives and in Contemporary German Literature.” German Life and Letters, 76(2), 2023, pp. 269–284.
5. Mondo, C. “Undermining the Concept of Paradise: Intertextuality and Storytelling in Abdulrazak Gurnah’s Paradise.” Miscelánea: A Journal of English and American Studies, 67, 2023, pp. 169–187.
6. The Nobel Prize. The Nobel Prize in Literature 2021: Biobibliography of Abdulrazak Gurnah. 2021.
7. The Booker Prizes. Paradise by Abdulrazak Gurnah. 1994.